

Т. М. Шевченко (Київ)

Гібридні теракоти: нетипові погруддя-фіміатерії в Ольвії

T. Shevchenko (Kyiv)

Hybrid Terracottas: Untypical Bust Thymiateria in Olbia

В Ольвії відомо кілька десятків теракот, які складаються з погрудного жіночого зображення і чаші, встановленої на голову. Поширені в багатьох античних центрах, такі фіміатерії слугували для зображення божества і розкурювання пахоців під час його культу, або для менш активно поширення запаху без застосування вогню. Серійно виготовлялися в Ольвії погруддя-фіміатерії, що зображали діонісійського персонажа (до 10 ідентичних теракот [1]), богиню у стефані (ліпній (від 9 одиниць [2]), або показаній у формі (принаймні 8 ідентичних теракот)) і Афродіту з еронтами на плечах у двох варіантах образу (7 од. і 4 од. [3]).

Крім цих тиражованих теракот, в Ольвії знайдено одиничні зображення інших персонажів з фіміатеріями. Вони були наслідком поєднання різних типів теракот для отримання нових образів. В усіх випадках для цього використовувалися сильно спрацьовані форми. Виготовлення було спрямоване на задоволення попиту на погруддя-фіміатерії, який особливо зріс у II ст. до н. е. Кожен із типів серійних погрудь продукували у 1–2 формах протягом нетривалого часу. Вони набули значного поширення, але в межах порівняно короткого періоду. Далі потреба у використанні в ритуалах погрудь-фіміатеріїв задовольнялася одиничним виготовленням фіміатеріїв з теракот, що первинно не були призначені для фіміаму.

Зокрема, деякі теракоти-фіміатерії було зроблено у формах, призначених для виготовлення фігурок «танагрського» типу. Наприклад, «гібридами» є два фіміатерії, знайдені на ділянці Центрального Теменоса і району агори (рис. 1). Один з них (рис. 1, а) виявлено розкопками Е. І. Леві (Ол-72/85). Висота 8,0 см, ширина 4,5 см, глибина рельєфу 3,5 см. Глина світло-коричнева, з дрібними домішками жорстви, кварцу і слюди. Вціліла голова і шия, від чаші — основа. Частина обличчя була оббита, зараз доклеєна, на поверхні численні сколи. Лицьова сторона теракоти була виготовлена у формі, зворот непророблений, дещо сплюснений. На звороті технічний отвір продовгуватої форми з заокругленими кутами (ширина 2,2 см, вціліла довжина 3,2 см). Чаша фіміатерія виготовлялася окремо. Вона заглиблена в основну частину теракоти, її нижній край навскоси зрізаний. Місце з'єднання загладжувалося, при чому доволі недбало, глина виліпленої чаші зсунута на

Рис. 1. Фрагментовані погруддя-фіміатерії з Ольвії, II ст. до н. е.
Наукові фонди ІА НАНУ

Fig. 1. Fragmented bust thymiateria from Olbia, 2nd century BC.
Scientific Repository of the IA NASU

ділянку зображення. Також при з'єднанні деталей було зроблено загострений виступ навколо всієї голови і вздовж шиї. Тепер він нагадує стефану ольвійських погрудь-фіміатеріїв, однак розташовану не зовсім звично. Оригінальне зображення представляло богиню з зачіскою *melon*, особливо властивою для кінця III ст. до н. е. [4, р. 68]. Зачіска складається з восьми великих пасом, напрямлених вгору і зібраних на потилиці. Риси обличчя ледь розпізнаються, оскільки зображення зроблене в доволі стертій формі. Первинно вона слугувала для виготовлення дрібної круглої скульптури. Жінку мало бути зображено у статичній позі, голова прямо встановлена на рівній шиї. У вухах округлі сережки. Лоб округлий, не дуже високий, очі розташовані широко,

повіки важкі, губи доволі близько під носом, показані паралельними валиками. Всі ці риси свідчать про доволі пізню дату зображення, хоча слід враховувати нечіткість зображення через затертість форми. Скоріш за все, це перша половина II ст. до н. е. Для виготовлення лицьової частини було використано стару привізну форму, до якої приєднано примітивно зроблений зворот і чашу, і так само примітивно з'єднано всі частини між собою.

Ще одна голова від погруддя-фіміатерія (рис. 1, б) знайдена на ділянці Е7 розкопками Л. М. Славина (О-59/2131), у приміщенні γ, разом з фрагментами «мегарської» чаші [5, л. 17а]. Її висота 7,9 см, ширина 4,5 см, висота профілю 3,6 см. Глина світло-коричнева на поверхні, на зламі прошарок сірого, з домішками білого і чорного кольорів, значної кількості слюди. Зроблена з суцільної глини, недбало, у двох формах нещільно з'єднаних між собою, краї не загладжені і утворюють високі валики. Зображення вкрай нечітке, оскільки відлучився верхній тонкий шар глини, який заливали в форму для покращення чіткості. Він вцілів тільки на ділянці над правою скронею. Оббита чаша, що була встановлена на маківку фігурки. На звороті була доліплена ручка або інша деталь, від якої вціліли нижній і верхній приліпи. Оббита також ліва сторона зачіски, ніс і підборіддя. Знизу голова кріпилася до основної частини за допомогою шифта, від якого залишилося заглиблення, де видно сліди його встановлення по сирій глині. Богиню прикрашала зачіска *lampadion*: крім волосся викладеного навколо обличчя і загорненого назад, видно один з двох фігурно піднятих пасом над лобом. Лоб набув округлої форми, очі були поставлені доволі близько, але рот ще відділений від щік ямками. Шия масивна, але слід зважати на те, що сама форма була мілка, до того ж лицьова частина з'єднана зі зворотом доволі грубо, тож шия могла передбачатись тоншою. II ст. до н. е.

Також в одній дуже стергій формі було виготовлено два фіміатерії (рис. 2), знайдені розкопками Л. М. Славина: один на ділянці И [6, с. 91, № 11, рис. 70], інший — на ділянці біля агори [7, с. 41, № 21, табл. 13, 3]. Обидва опубліковані, однак з уникненням інформації про наявність отвору для чаші фіміатерія. Після виготовлення в тій самій формі, погруддя були оформлені по-різному. Одна жінка була прикрашена стефаною, інша — покривалом, розвіяним навколо голови. Голова від фіміатерія (рис. 1, а) знайдена біля агори (О-57/386) на ділянці Е7, кв. 537ю, на глибині 0–0,5 м, звідки також походять знахідки графіті та «мегарської» чаші [8]. Вона має висоту 8,6 см, ширину 4,4 см, вцілілу висоту профілю 4,7 см. Глина темно-рожева, з крапленнями білого і чорного кольорів, слюди. На поверхні сліди білої обмазки, світло-рожевої фарби на обличчі і стефана, коричневої — на волоссі. Оббита від правої скроні до потилиці. Теракота порожня всередині. Стефана і сережки доліплені після виготовлення у формі, шви акуратно загладжені. Фрагмент оббитий з усіх боків, під підборіддям тріщина. На ділянці маківки оббиті краї круглого отвору від чаші фіміатерія. Зображення пізніє. Голова дещо нахилена вліво, овал обличчя

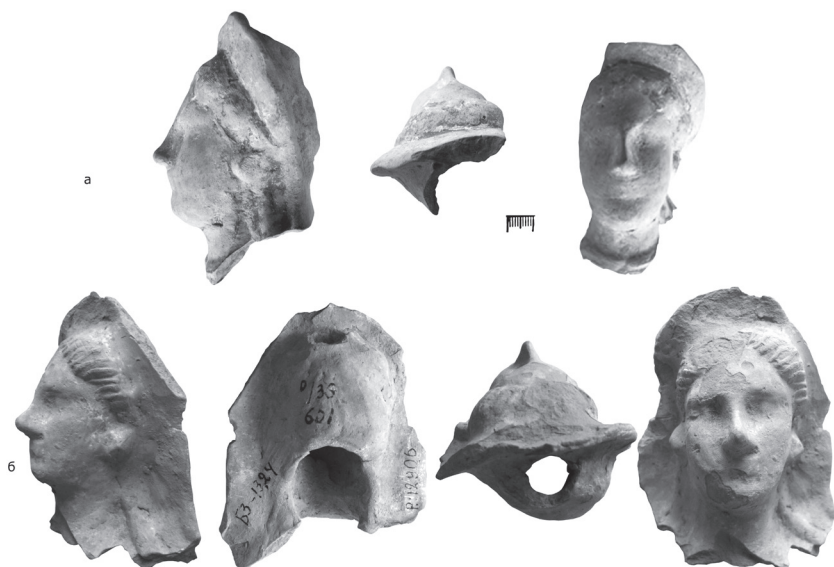

Рис. 2. Фрагментовані погруддя-фіміатерії з Ольвії, II ст. до н. е.
Наукові фонди ІА НАНУ, Національний музей історії України. Вперше опубліковані: [6; 7]

Fig. 2. Fragmented bust thymiateria from Olbia, 2nd century BC.
Scientific Repository of the IA NASU and the National Museum of Ukrainian History. First published: [6; 7]

звужується до підборіддя, внизу заокруглений, повнота щік однакова на всій довжині обличчя, чітко показана пряма лінія брів, лінія носа. Рельєф очей і губ майже стерся ще у формі, видно, що губи були розташовані близько до носа. Ніс стрімко виступає вперед, кінчик його дещо піднятий, що властиво переважно для початку I ст. до н. е. [4, р. 29]. Усе свідчить про те, що статуетку було виготовлено не раніше, ніж в кінці II ст. до н. е. Таким чином, поточнено не лише дату, а й попереднє трактування цієї теракоти [7, табл. 13,3, с. 41, № 21].

Погруддя-фіміатерій, знайдене на ділянці И (рис. 2, б), у великій північній будівлі, нижче рівня підосви північної стіни, зберігається в НМІУ¹ (О-36/601, БЗ-1324). З тієї самої будівлі походять два інші погруддя-фіміатерії: діонісійського персонажа й Афродіти, а також фігурки Матері богів, ерота, жіночих образів [6, № 2, 7, 9, 11, 21, 26, 28, 31]. Висота 9,2 см, ширина 7,6 см, глибина 6,0 см. Отвір для фіміатерія на маківці — 1,3 см в діаметрі. Технічний отвір має овальну форму. Через виготовлення у дуже спрацьованій формі, рельєф очей і губ майже відсутній. Сережки доіплені

¹ Я вдячна заступнику головного зберігача Національного музею історії України Ользі Олександрівні Пукліній за всесторонню підтримку в опрацюванні теракот в колекції музею.

і заглажені врівень з поверхнею. Virізняється чіткістю рельєф волосся. Його було досягнуто допрацюванням фігурки після виготовлення у формі: рідкою глиною зроблено паралельні валики. Зворот сформовано вручну. Гі-матій, що розвіюється, утворився внаслідок розплюснутих вручну країв з'єднань лицьової та зворотної сторони. Зображено богиню з викладеними на плечі пасмами довгого волосся. Це, а також техніка виготовлення нагадує погруддя-фіміатерії богині у стефані II ст. до н. е. За особливостями переда-чі рис обличчя, цю дату можна відсунути до кінця II ст. до н. е.

Таким чином, напрошується припущення, що в цей час існувала настільки відчутна потреба в ритуальній пластиці такого типу, що для її задоволення використовувалися усі можливі засоби. Користуючись вкрай стертими формами, отримували не зовсім чіткі зображення, але це компенсувало розмалювання фарбою. Нові образи не мали однозначних атрибутів, за якими можна визначи-ти, яке божество вшановували за допомогою цих фіміатеріїв. Та це було власти-во більшості ольвійських погрудь-фіміатеріїв. Очевидно, ці теракоти стосували-ся звичних культів на честь і так усім відомої богині. Якщо зважати, що при-близно третина відомих на сьогодні погрудь-фіміатеріїв зображала Афродіту, а ще третина — учасницю діонісійського культу, якою могла бути Афродіта-А-ріадна, то можливо й образи без атрибутів, в яких увагу надається прикрасам, теж були так чи інакше пов'язані з культом богині кохання, що мала і хтоніч-ні риси. Знайдені на ділянках домашніх святилищ і Центрального Теменоса, вони відповідали громадському і родинному вшануванню богині.

Література

1. Шевченко Т. М. Погруддя-фіміатерії та культ Діоніса в Ольвії. У друці.
2. Шевченко Т. М. Ольвійські погрудні теракоти з ліпними чашею і прикра-сами // Археологія і давня історія України. — Вип. 3 (28). — Київ, 2018.
3. Шевченко Т. М. Ольвійські фіміатерії-погруддя Афродіти. — У друці.
4. Burr Thompson D. Troy. The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period. — Troy. Excavations conducted by the University of Cincinnati. 1932–1938. Supplementary Monograph. 3. — Princeton, 1963.
5. Славин Л. М. Раскопки западной стороны агоры. Участок Е6 и Е7. Днев-ник // Науковий архів ІА НАНУ. — Спр. 1959/11.
6. Худяк М. М. Терракоты // Ольвия. — Киев, 1940.
7. Леви Е. И., Славин Л. М. Описание терракот ольвийской агоры // САИ. Г1–11. — Ч. I. — М., 1970.
8. Славин Л. М. Отчет о работах Ольвийской экспедиции 1957 г. // Науковий архів ІА НАНУ. — Спр. 1957/13.

